

influences of ideology and symbolism in the city on the consciousness of citizens are more than important. The modern existence of the city is characterized by the growing importance of the influences of the ideology of the ruling groups. The importance of active development of urban space is associated with material, historical, cultural, features of social life. The importance of creating and improving the city by residents is emphasized. The city is the result of creating space for a social life. Possible means of fighting for the right to the city through active public activity, formation of systemic coordinated protest movements in the world, creation of science about the city with the use of scientific analysis of urban problems, approaches to urban planning, use of modern technology, knowledge and art, are analyzed.

Key words: "right to the city", urbanization, industrialization, capitalist development, segregation, social relations, social nature of the city, city culture.

Г. П. Подолян, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

О. Д. Рыхлицкая, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

"ПРАВО НА ГОРОД" (А. ЛЕФЕВР, Д. ХАРВИ): ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Посвящено анализу одного из важнейших, но нивелированных сейчас прав современных жителей городов во всем мире – права на город. Рассматриваются современные для авторов характерные экономические, социальные, географические, моральные и др. проблемы городского существования посредством критики сложных процессов роста капиталистического хозяйствования с параллельными урбанизацией и глобализацией. Утверждается идея поиска баланса между противоположными по своей природе социотворческими и частнособственническими интересами городской деятельности. Обозначается важность активного созидания городского пространства, которое связано с материальными, историческими, культурными особенностями социальной жизни. Определяются возможные средства отстаивания и возврата права на город через активную гражданскую деятельность, формирование системных координированных протестных движений в мире, создание науки о городе с использованием возможностей научного анализа городских проблем, подходов к городскому планированию, использования современных достижений техники, знаний и искусства.

Ключевые слова: "право на город", урбанизация, индустриализация, капиталистическое развитие, сегрегация, социальные отношения, социотворческая природа города, культура города.

УДК 17.02; 7.01; 091

В. В. Семикрас, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
semvv@ukr.net

ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КІЇВСЬКОЇ РУСІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Здійснено аналіз літературно-правових пам'яток Київської Русі в контексті правової культури дофеодального періоду і початку феодальної роздробленості давньоруської держави. На прикладі літературних, літературно-правових і правових пам'яток показані властивості характеру правової культури тодішньої Русі, особливості її формування і специфіка прояву. Філософсько-правовий аналіз текстів літературних пам'яток Київської Русі дозволить нам виявити риси відображеної в них правової культури того часу. Це дослідження допоможе нам через аналіз особливостей вітчизняного літописання розглянути характер правової культури дофеодальної Київської Русі. Здійснено аналіз механізмів формування правових документів доби Київської Русі крізь призму правової культури та правосвідомості тодішнього періоду.

Ключові слова: правова культура, філософія права, правові пам'ятки, літературно-правові документи, правосвідомість Київської Русі.

Постановка проблеми. Правова культура на сучасному історичному етапі розглядається як важливий фактор розвитку державних відносин і правової системи України. Її потенціал не обмежується лише процесами модернізації правової системи, він поширюється і на процеси формування і розвитку державних і соціальних інститутів, правової соціалізації особистості, включаючи етику виховання й етику організацій, стабільність правовідносин і правопорядку тощо. Відповіді на питання, чому в сучасному українському суспільстві правова культура носить саме такий характер, який відрізняється протиріччями і крайнощами, різноманітністю форм і способів оцінки правового порядку, високим ступенем абстрактності і водночас зростанням правової свідомості з наростаючим осмисленням необхідності правового виховання, можна отримати, вивчивши витоки правової культури сучасності. Для цього слід звернутися до аналізу правової культури періоду Київської Русі – становлення першої державності в нашій вітчизняній історії, відображеної в правових і літературних пам'ятках того часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Як відомо, існує велика кількість визначень поняття "правова культура". Проаналізувавши визначення, дані в філософсько-правовій літературі, було виділено ті, які спираються на найтісніший зв'язок правової культури і правосвідомос-

ті, що, в свою чергу, допомагає не тільки осмислити структурні і функціональні особливості досліджуваного феномена, а й позначити його самобутність і специфіку по відношенню до процесів розвитку правової системи України в різні історичні періоди. Проблематика, яка стосується правової культури у вітчизняній історії, досліджувалась багатьма вченими, це: В. І. Дмитрієнко, Г. К. Гінс, Г. Кельзен, Т. В. Кашаніна, О. О. Ганзенко, В. І. Орленко та інші.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз літературно-правових пам'яток Київської Русі в контексті правової культури дофеодального періоду і початку феодальної роздробленості давньоруської держави. На прикладі літературних, літературно-правових і правових пам'яток показані властивості характеру правової культури тодішньої Русі, особливості її формування і специфіка прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначимося з поняттям "правова культура". Цікавими з цього погляду є судження Р. С. Байніязова, який справедливо вважає, що правова культура виступає як внутрішній прояв правосвідомості, таким чином позначаючи процеси детермінації поняття правової культури поняттям правосвідомості [1]. М. М. Вопленко визначає правову культуру "як вищий рівень правосвідомості" [2, с. 43]. Велика кількість дослідників при цьому вважають

основним елементом правової культури правосвідомість, рівень розвитку якої визначає і саму правову культуру. Цей принцип застосовується і при розгляді характерних рис правосвідомості, що розвивалася в умовах правової системи Стародавньої Русі, яка формувалася в умовах загальної давньоруської культури.

Правова культура Стародавньої Русі починає своє формування разом з киеворуською державою і правом. Як відомо, давньоруське право було звичаєвим, що характерно для будь-якого феодального права, яке несе в собі відсутність рівності між людьми, що належать до різних соціальних груп. Роботи багатьох істориків та культурологів підтверджують, що давньоруське право, сформувавшись в традиціях моралі і звичаїв Київської Русі, відобразило такі суспільні відносини, які склалися в той час на Русі, і декларувало порядки, обумовлені самою природою тодішнього давньоруського феодального суспільства [9, с. 310–314].

В силу того, що правова культура Київської Русі являє собою частину загальної культури давньоруської держави, вона органічно вписувалася у процеси правотворчості та правозастосування. Головними документами, в яких відбивалися зміст права і правова культура того часу, були літературні та правові пам'ятки, що дійшли до нас як твори літературно-художньої та правової творчості.

Механізм формування правових документів можна описати таким чином: чинні норми порушувалися, але при цьому відновлювалися, в кожному конкретному випадку це знаходило своє пояснення, яке лежало в основі вже сформульованого, з урахуванням поправок, права. Це був вид правових формул, що актуалізувалися під впливом випадків, що виходили за рамки звичаєвого права. Подібні формули фіксувалися в різних формах – літературних і правових документах, які згодом стали представляти собою збірники законів, покликаних забезпечувати гармонізацію суспільних відносин.

Встановлення на Русі князівської влади привело до початку системної законодавчої діяльності, коли стали з'являтися такі документи, як статuti. Взірцем у даному випадку є Статут князя Володимира Святославовича про десятини, суди і людей церковних. У даному контексті доцільно пригадати також Статут князя Ярослава про церковні суди. Однак жоден документ, на думку Ю. Л. Проценко, не визначав кордони діяльності князя, і не було статей, що закріплювали правовий статус князів [10, с. 35]. В. А. Рогов пояснює це тим, що ординське ярмо застало давньоруське право на тому рівні, коли владні повноваження князя регулювали відносини в суспільстві, не пов'язані з правовими законами, тому статус князя і не було визначено [11, с. 6–7]. Князь стояв вище закону і поза законом, що знаходило відображення в літературних і правових пам'ятках, яскравим прикладом чого є знамените "Слово Данила Заточника" (кінець XII – початок XIII ст.), в якому автор створює ідеальний образ князя, здатного встановити соціальну справедливість. Саме такого правителя уявляли собі як ідеал державного порядку у Стародавній Русі, що було важливою частиною давньоруської правосвідомості, коли незаперечний авторитет князя був основою правових рішень. Дане розуміння сформувало основу правових знань і дозволяло вибудовувати траєкторії правових відносин. У рядках літературної пам'ятки "Слово Данила Заточника" йдеться про те, що багатий чоловік скрізь відомий, його мова – це закон, якщо він заговорить, то "всі замовчать і після піднесуть промову його до хмар" [12]. Міститься образна характеристика князівської влади, яка становила важливу влас-

тивість правосвідомості – пряму залежність правових рішень від князівського титулу.

Літературно-правова пам'ятка Київської Русі, перший філософський трактат "Слово про Закон і Благодать" митрополита Іларіона являє собою своєрідну модель розвитку українського суспільства відповідно до змін у духовному житті народу. Дослідники прирівнюють за значенням "Слово про Закон і Благодать" до справжнього державного акта, державної декларації. Основною темою його є тема рівноправності народів. При цьому автор вступає в полеміку з теоріями про домінуюче право лише одного народу, підкреслюючи рівні права для всіх. Описуваному в документі періоду був властивий стан народно-патріотичного піднесення у зв'язку із загальними культурними успіхами Русі. Правова культура, що розвивалася в контексті загальної культури, відрізнялася оптимістичним характером, вірою в майбутнє народу і справедливість, що знаходило відображення в правових і літературних пам'ятках того часу.

Показова в цьому контексті "Повість временних літ", створений рядом давньоруських авторів літопис, що включає опис ідеології верхів феодального суспільства, народні бачення української історії, розмисли про історичні шляхи Київської Русі. Тут присутнє широке осмислення політичної дійсності того часу, робиться наголос на усвідомленні єдності Русі, незважаючи на початок феодальної роздробленості [8, с. 61–92]. Однак за явного збереження традицій єдиної Київської Русі вже міцніють нові феодальні князівські утворення, такі як Новгород, Полоцьк, Смоленськ, Володимир, Галицько-Волинська земля. Відповідно і правова культура, в якій відбивався політичний устрій давньоруської держави, також розвивається вже в межах цих земель і областей, хоча ще без глибокої відособленості і замкнутості. "Повість временних літ" констатувала перехід від дофеодальної правової культури до феодальної, в основі якої лежить феодальний общинний порядок та інтереси власника. Для того часу така культура носила прогресивний характер, включаючи в себе як нові елементи, так і збережені кращі традиції минулого.

Історична і правова свідомість народу, яка лежала в основі правової культури феодальної Русі, що представлена в "Повісті временних літ", відрізнялася поєднанням епічної та літописної свідомості. Цей зведений характер свідомості також знаходить відображення і в правовій культурі, витікаючи зі зведеного характеру всієї культури Давньої Русі. Підвищений інтерес до історії держави дозволив авторам літописних робіт висловити правову і політичну думку в тісному зв'язку з реальними відносинами свого часу, спираючись на конкретні факти сучасної історії.

Особливості вітчизняного літописання розкривають характер правової культури дофеодальної Київської Русі, до основних ознак якого слід віднести:

- зв'язок з фольклором і одночасно з діловим мовленням, оскільки в літописі присутня велика кількість юридичних, дипломатичних, військових термінів, що на базі вільного викладу створює яскравий образ зображених подій;
- публічність правової культури, що виражається в активному використанні правових комунікацій для вирішення основних правових питань (широко використовувалася форма віче, описана детально в "Повісті", яка представляла одну з найбільш затребуваних правових комунікацій того часу);
- повчальний щодо князівської влади характер, що виражалось в демонстрації загальної оцінки вчинків і рішень князів сучасниками.

Але, крім літературних пам'яток, в яких відбивалися правові погляди того часу, необхідно акцентувати увагу також на спеціальних правових документах, досвід створення яких був передумовою для появи законодавчого державного інституту. Одним з них є Руська Правда, яка створюється як складна компіляція, як кодекс приватного права, в основі якого лежить казуальна система, коли законодавець прагне передбачити всі можливі ситуації [3].

Розрізняють три редакції Руської Правди. Перша включає два великих закони, дану роботу прийнято називати Короткою редакцією Руської Правди. Друга редакція – це опис феодальних законів (кримінального та цивільного права і процесу), який отримав назву Великої Правди. У цю редакцію увійшли текст Короткої Правди і Статут Володимир Мономаха та інших київських князів. Як підкреслює А. Павлов, особливістю цього правового документа є різний підхід до опису правового становища окремо взятої особистості і майнових відносин, коли в першому випадку задовольнялися "найпростішими випадками, елементарними забезпеченнями безпеки", а в другому, у разі забезпечення інтересів капіталу, виявлялася "виразність і передбачливість, велика кількість вироблених норм і визначень" [7, с. 134]. Третя редакція Руської Правди – Скорочена Правда виникла, коли Київська Русь припинила своє існування, однак правова система, сформована в ній, продовжувала діяти в тих державних утвореннях, що виникли на її території. Незважаючи на те, що в них створювалися вже свої закони, були також використані і закони стародавньої пам'ятки і залучені до тексту в Скороченій Правді. Загалом текст Руської Правди відображав ті правові процеси, які супроводжували період міцніючої державності і формування родоплеменних відносин, отже, становлення раннього феодалізму з його особливим ставленням до індивідуальної власності і прав власника. Наприклад, уже в Короткій Правді з'являються статті щодо княжого землеволодіння, що закріплюють за князями право власності на землю разом з церквою і боярами (ст. 24 Короткої редакції Руської Правди). Таким чином, очевидна поява нових соціально-політичних сил, які були наділені владою і повноваженнями, а зрештою, правами на основі володіння великими господарствами, – це князь, церква і боярство. Також можна говорити про формування політичної еліти з особливими правами власника, що не могло не позначатися на зміні в правосвідомості народу. Оскільки норми Руської Правди захищали всі види приватної власності, регламентували порядок її передачі у спадок відповідно до зобов'язань і договорів, то основний акцент у забезпеченні права робився саме на князівські і власницькі права. Наприклад, князь Святополк Ізяславович був ініціатором внесення у Велику редакцію Руської Правди статей з 47-ї по 52-гу, в яких прописувався захист інтересів купців і лихварів. Це викликало невдоволення інших верств суспільства і послужило сигналом до повстання в Києві проти тисячника, сотників і лихварів. Саме тоді феодати Києва стали просити Володимира Мономаха зайняти київський престол. Ставши київським князем, Володимир Мономах видав цілий ряд нових законів, в яких регулювалися відносини товарного і грошового кредитів в інтересах лихварів. До них відносять Статут про відсотки і Статут про закупівлі. Однак для Володимира Мономаха було важливо захистити й інтереси городян, тому він прийняв ряд рішень, внесених в Велику редакцію Руської Правди, які враховують і забезпечують права різних станів. Так, наприклад, в статті 53 говориться про обмеження розмірів відсотків, що стягуються за довгостроковими позиками.

Княжі статuti створювали правові основи для розвитку феодального ладу на Русі і, відповідно, феодальної правової системи, формуючи феодальну правову культуру, яка відобразить інтереси власника. На користь князя були влаштовані й органи судової влади, які, по суті, були злиті з органами управління, де провідну роль відігравали князь і його адміністрація. Князь особисто вершив правосуддя або доручав намісникам. Це створювало своєрідну форму правосвідомості народу і правлячої верхівки, які в цілому при загальному сприйнятті права мали різне уявлення про справедливість і спільне благо. Для вищого стану це були уявлення пов'язані з охороною власності, а для основної маси – з благодійником князем і його справедливим рішенням.

Висновок. Таким чином, філософсько-правовий аналіз текстів літературних пам'яток Київської Русі дозволив виявити особливості відображеної в них правової культури того часу, яку відрізняють історизм, зв'язок з дійсністю, документальність і реалізація в публічних правових комунікаціях. Зведений характер загальної давньоруської культури сприяв поширенню принципу єднання і на правову культуру, що відбулося в правосвідомості тодішньої Русі: прагнення до єдності та збереження традицій і правових звичаїв сполучалося з активним творенням і спонуканням до творення нових законів на основі пробудження в правовій свідомості ідеї захисту власних прав і свобод.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байніязов Р. С. Поняття правової культури як реалізація правосвідомості / Р. С. Байніязов // Правова культура. – 2011. – № 1. – С. 8–12.
2. Вопленко М. М. Правосознание и правовая культура / М. М. Вопленко. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с.
3. Горський В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії. Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
4. Иларион. Слово о Законе и Благодати / Иларион Киевский. [сост., вступ. ст., пер. В. Я. Дерягина; реконстр. древнерус. текста Л. П. Жуковской]. – М.: Столица, Скрипторий, 1994. – 146 с.
5. Історія української філософії. Підручник / С. В. Бондар, Г. В. Вдовиченко, Н. Ю. Кривда, В. Д. Литвинов, В. С. Лісовий та ін. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с.
6. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К., Вища шк.: Т-во Знання, КОО, 1999. – 543 с.
7. Павлов А. "Книги законные", содержащие в себе в древнерусском переводе византийские законы земельные, уголовные, брачные и судебные / А. Павлов. – СПб., 1885. – 427 с.
8. Пламенное слово: Проза и поэзия Древней Руси. – М.: Московский рабочий, 1978. – 304 с.
9. Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Лекции по истории. Киевская Русь / А. Е. Пресняков. – М.: Наука, 1993. – 642 с.
10. Проценко Ю. Л. Древнерусское государство и право / Ю. Л. Проценко. – Волгоград: Издательство ВолГУ, 2000. – 60 с.
11. Рогов В. А. Государственный строй Древней Руси / В. А. Рогов. – М.: ИО ВЮЗИ, 1984. – 80 с.
12. Слово Даниила Заточника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4942>

REFERENCES

1. Bayniyazov, R. S. (2011). Ponyattya pravovoyi kul'tury yak realizatsiya pravosvidomosti [The concept of legal culture as the realization of legal awareness]. *Pravova kul'tura*, № 1, 8–12.
2. Voplenko, M. M. (2000). *Pravosoznanie i pravovaya kul'tura [Legal awareness and legal culture]*. Volgograd, Izdatelstvo VolGU.
3. Hors'kyi, V. S., Kyslyuk, K. V. (2004). *Istoriya ukraïns'koyi filosofiyi. Pidruchnyk [History of Ukrainian philosophy. Textbook]*. Kyiv, Lybid'.
4. Ylaryon. (1994). *Slovo o Zakone y Blahodaty [Word of Law and Grace]*. Moscow, Stolytsa, Skryptoryy.
5. *Istoriya ukraïns'koyi filosofiyi. Pidruchnyk [History of Ukrainian philosophy. Textbook]*. (2008). Kyiv, Akademydav.
6. Ohorodnyk, I. V., Ohorodnyk, V. V. (1999). *Istoriya filosofsk'koyi dumky v Ukraïni. Kurs leksiy [History of philosophical thought in Ukraine. Course of lectures]*. Kyiv, Vishha shk.: T-vo Znannya, KOO.
7. Pavlov, A. (1885). *"Knigi zakonnyye", soderzhashhie v sebe v drevnerusskom perevode vizantijskie zakony zemledeľcheskie, ugolovnyye, brachnyye i sudebnyye [Legal books" containing in the Old Russian translation Byzantine laws of agricultural, criminal, marriage and judicial]*. SPb.
8. *Plamennoe slovo: Proza i poezija Drevnej Rusi [Fiery Word: Prose and Poetry of Ancient Rus]*. (1978). Moscow, Moskovskij rabochij.

9. Presnjakov, A. E. (1993). *Knjazhoe pravo v Drevnej Rusi. Lekcii po istorii. Kievskaja Rus'* [Princely law in Ancient Russia. Lectures on history. Kievan Rus]. Moscow, Nauka.
10. Procenko, Ju. L. (2000). *Drevnerusskoe gosudarstvo i pravo* [Old Russian state and law]. Volgograd: Izdatel'stvo VolGU.

11. Rogov, V. A. (1984). *Gosudarstvennyj stroj Drevnej Rusi* [State system of Ancient Russia]. Moscow, RIO VJuZl.
12. *Slovo Danyyla Zatochnyka* [Daniel the Imprisoned Word]. Retrieved from <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4942>

Надійшла до редколегії 26.11.21

V. V. Semykras, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

LITERARY LANDMARKS OF KYIVAN RUS' IN THE CONTEXT OF LEGAL CULTURE

Legal culture at the present historical stage is considered an important factor in the development of state relations and the legal system of Ukraine. Its potential is not limited to the processes of modernization of the legal system, it extends to the processes of formation and development of state and social institutions, legal socialization of an individual, including ethics of education and ethics of organizations, stability of law and legal order and more. In this regard, by studying the origins of modern legal culture, one can provide answers to the question of why in the modern Ukrainian society legal culture is of such a nature that differs in contradictions and extremes, in a variety of forms and methods of assessing the legal order, and features a high degree of abstraction and, at the same time, growing legal consciousness coupled with increasing understanding of the need for legal education. To do this, one should turn to the analysis of the legal culture of the Kyivan Rus' period – the emergence of the first statehood in our national history, reflected in the legal and literary landmarks of that time.

The article analyzes the literary and legal landmarks of Kyivan Rus' in the context of the legal culture of the pre-feudal period and the beginning of the feudal fragmentation of the ancient Rus' state. On the example of literary, literary-legal and legal monuments the article explores the features of the nature of the legal culture of then Rus', characteristics of its formation and specificity of its manifestation. Philosophical and legal analysis of the texts of literary landmarks of Kyivan Rus' allows us to identify the features of the legal culture of that time reflected in those works. This study will help us to investigate, through the analysis of the peculiarities of the national chronicle, the nature of the legal culture of pre-feudal Kyivan Rus', as well as to analyze the mechanisms of composition of legal documents of Kyivan Rus' through the prism of legal culture and legal consciousness of that period.

Key words: legal culture, philosophy of law, legal landmarks, literary and legal documents, legal consciousness in Kyivan Rus'.

В. В. Семикрас, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

ЛИТЕРАТУРНЫЕ ПАМЯТНИКИ КИЕВСКОЙ РУСИ В КОНТЕКСТЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Осуществлён анализ литературно-правовых памятников Киевской Руси в контексте правовой культуры дофеодального периода и начала феодальной раздробленности древнерусского государства. На примере литературных, литературно-правовых и правовых памятников показаны свойства характера правовой культуры тогдашней Руси, особенности ее формирования и специфика проявления. Философско-правовой анализ текстов литературных памятников Киевской Руси позволит нам выявить особенности отраженной в них правовой культуры того времени. Данное исследование поможет нам рассмотреть через анализ особенностей отечественного летописания характер правовой культуры дофеодальной Киевской Руси. Осуществлен анализ механизмов формирования правовых документов времен Киевской Руси сквозь призму правовой культуры и правосознания тогдашнего периода.

Ключевые слова: правовая культура, философия права, памятники права, литературно-правовые документы, правосознание Киевской Руси.